

SHAXSDA ALTURISTIK XULQ-ATVOR TENDENSIYALARINING SHAKLLANISHIDA IJTIMOYIY- PSIXOLOGIK OMILLAR

X. A.Yoqubova

ADU Umumiy psixologiya kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7188304>

ARTICLE INFO

Received: 01st October 2022

Accepted: 05th October 2022

Online: 12th October 2022

KEY WORDS

alturizm, qadriyatlar tizimi,
ijtimoiy-psixologik yo'nalganlik,
empatiya, hamdardlik

ABSTRACT

Maqolada alturizm haqida malumot va uning namoyon bo'lish shakllari, alturistik xulq - atvorni shakllanishida oilaviy tarbiyaning ta'siri, shaxsda alturizm shaxs xususiyatlarini shakllanishida oila va oilaviy munosabatlarning ahamiyati, alturistik shaxslarning qadriyatlar tizimi, shaxsning alturistik yo'nalishini tarbiyalash uchun eng maqbul usul va vositalari haqida yoritilgan.

Oila ijtimoiy hayotning abadiylikni, avlodlarning davomiyligini, tarbiyaning uzluksizligini ta'minlaydigan, kelajak nasl qanday bo'lib yetishishiga o'z ta'sirini ko'rsatadigan ijtimoiy makon va psixologik omil vazifasini o'taydi. Inson shaxsi oilada shakllanadi. Oila muhabbat, o'zaro hurmat, birdamlik va mehribonlikning emotsional manbaidir. Aynan shu qadriyatlarga har bir millat, jamiyat suyanadi.

Prezidentimiz SH.M.Mirziyoev ta'kidlaganlaridek, "Biz uchun muqaddas bo'lgan oila asoslarini yanada mustahkamlash, xonadonlarda tinchlik – xotirjamlik, ahillik va o'zaro hurmat muhitini yaratish, ma'naviy – ma'rifiy ishlarni aniq mazmun bilan to'ldirishdan iborat bo'lmog'i zarur". Erkin jamiyatning, oilaning moddiy hayot sharoitlari o'zgarishi o'z-o'zidan ma'naviy kamolotga olib kelmaydi. [1, b.312].

Oila farovonligi – milliy farovonlik asosidir. Xalqimizning eng qimmatli an'analari: halollik, rostgo'ylik, or-nomus, sharmu

hayo, mehru oqibat, mehnatsevarlik kabi barcha insoniy fazilatlar, eng avvalo, oilada shakllanadi.

Oila "millat sharafini" yuqori martabaga ko'taradigan zaminu vosita hisoblanadi. Jamiyat taqarraqiyoti bevosita farzandlarning oilada oladigan tarbiyasiga bog'liqdir

Shaxsning o'ziga xos xususiyatlari, insoniy fazilatlarini aynan oilada shakllanadi. O'z navbatida oilaviy munosabatlar madaniyati shaxs kamolotiga ta'sir etuvchi birinchi omil bo'lib, oilaviy muhitning ham jismonan ham ma'nan sog'lom bo'lishi jamiyat taraqqiyotiga, undagi mavjud muammolarni hal etishga ijobiy yoki salbiy ta'sir etmasdan qolmaydi. Sharqona tarbiyada shaxsning umummadaniy dunyoqarashining shakllanishi asosi oiladan boshlanadi

Inson xulq-atvorida alturistik tendensiyalarning mavjudligi muammosi falsafiy va axloqiy, sotsiologik va

eksperimental psixologik tadqiqotlar orasida muhim o'rin tutadi.

Birgalikdagi faoliyat odamlarga rivojlanishning dastlabki ibtidoiy jamoa tuzumida tabiat kuchlariga qarshi turish va muloqot orqali ijtimoiy ongini shakllantirish imkonini berdi. Bu insonning dunyoga munosabat doirasini kengaytirib, uni nafaqat o'zini, balki o'z qabiladoshlarini ham himoya qilishga undadi.

Ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyot jarayonida asta-sekin jamiyatda xususiy mulkni shakllanishi natijasida ijtimoiy tabaqalanish insonlarda xudbinlik va shafqatsizlik kabi xulq-atvor shakllari paydo bo'ldi va hozirgi kungacha zamonaviy jamiyatda mavjud va rivojlanmoqda.

Katta psixologik lug'atda alturizm tushunchasiga quyidagicha ta'rif beriladi "Alturizm (lot. alter — boshqa) — axloqiy tamoyil bo'lib, unga ko'ra, boshqaning manfaatlari va shaxsi uning "men"i va uning yaxshiligidan ko'ra axloqiy jihatdan muhimroqdir. Alturizm – egoizmga(xudbinlik) qarama-qarshidir" [10, b.15, 28-29-].

Turli nazariy yo'nalishlar vakillari alturizmga turlicha ta'rif beradilar : "Alturizm boshqalarga muhabbat va g'amxo'rlik" (E. Fromm),

Alturizm shaxsning o'z manfa'atlar bo'lmaganda boshqalarning farovonligiga intilish" (D. Kempbell),

" Alturizm shaxsning o'zidagi egoistik manfaatlari bilan bog'liq bo'lmagan ongli ravishda kimgadir yordam berish motivi (D. Mayers, X. Hexauzen),

Alturistik xulq tavsifida tadqiqotchilar motiv,xulq,qadriyatlar tizimi, intilish, mayllar,ehtiyojlar ijtimoiy me'yor va mezon kabi tushunchalar tavsifi asosida ta'rif beradilar.

Shaxsda alturizm shaxs xususiyatlarini shakllanishida oila va oilaviy munosabatlarning ahamiyati yuqori bo'lib ota-onalarning tarbiyasi natijasida bola o'zining birinchi hayotiy tajribasini, atrofdagi voqelik borasidagi bilimlarni, ijtimoiy hayot malaka ko'nikmalarini va odatlarini o'zlashtiradi.

Ota-onalarning umuminsoniy qadriyatlarga sodiq bo'lgan kuchli axloqiy tamoyillarga ega bo'lishi farzandlar ruhiyatida ushbu jihatlarni shakllanishiga asos bo'ladi. (London, 1970; Oliner, Oliner, 1988; Rosenham, 1970). Ayni paytda, rus psixologi A. A. Moiseevaning (2007) ta'kidlashicha, ko'plab zamonaviy ota-onalar, umuman olganda, alturizmning zarurati va qiymatini tan olgan holda, o'z farzandlari bilan muloqot qilishda fidoyilik bilan bog'liq tarbiyaviy ta'sirlariga etarlicha ahamiyat ko'rsatmaydi. Ushbu ota onalar agar bolalarda alturistik shaxs xususiyatlari shakllansa mustaqil xayotda ko'plab muammolarga duch kelib , baxtsiz bo'ladilar chunki ularning o'zlarida xech nima qolmaydi deb xisoblaydilar.[7 , b.52 – 53].

A. A. Moiseeva shaxsda alturistik shaxs xususiyatlarini tarbiyalash uchun eng muhim bo'lgan ijtimoiy omillardan biri bo'lib oilada o'zaro ishonch va hurmat va g'amxo'rlikka asoslangan emotsional yaqin shaxslararo munosabatlar asosida shakllanishini aniqladilar.

Alturizm shaxs xususiyati yuqori darajada shakllangan oilalarda bolalarda alturizmni shakllanishida ota onalar tomonidan ko'proq rag'batlantirish, bolani turli ijtimoiy vaziyatlarda qo'llab quvvvatlash,bola shaxsi va individulligini hurmat qilish kuzatiladi .[7 , b.93].

Tadqiqotlar jarayonida alturistik shaxs xususiyatlari past darajada shakllangan ota- onalar oilada bolani

jazolash, o'zaro qo'llab quvvatlash yordam berish xususiyatlarini shakllanishiga to'sqinlik qilish, bolaning fikri, istak va extiyojlarini e'tiborga olmaslik, moddiy mukofotlarni afzal ko'rish kabi munosabatlar namoyon bo'ladi.

Majburlash, qo'rqitish, shaxsini xo'rlash bolada alturizm xususiyatini shakllanishiga keskin to'sqinlik qiluvchi omillardan biri sanaladi. Alturistik xususiyatlarni shakllanishda akalar va opalarning emotsional yaqin munosabatlari katta ahamiyat kasb etishi A.A Moiseeva tadqiqotlarida aniqlangan. Shu bilan birga, muallif alturistik ta'lim murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanligini ogohlantiradi, shuning uchun taklif qilingan tavsiyalar tez natija bermaydi, balki individual yondashuv va uzoq muddatli izchil qo'llashni talab qiladi.

Oilada shaxsda altrustik shaxs xususiyatlarini o'rganish bo'yicha o'rganilgan ilmiy nazariy manbalar asosida quyidagi xulosalarni keltiramiz:

1. SHaxsning alturistik yo'nalishining ijtimoiy-psixologik yo'nalganligi mazmuni oiladagi ijobiy yaqin emotsional munosabatlar va atrof-muhitning tarbiyaviy ijtimoiy ta'sirining insonparvarlik yo'nalganligi natijasida shakllanadi.

2. Shaxsning alturistik yo'nalishi odamlarga xayrixohlik, hamdardlik munosabatda namoyon bo'lib, boshqalarga foydalilik, ijtimoiy adolat va barqarorlikka intilish qadriyatlarida namoyon bo'ladi.

3. Shaxs xulq-atvorining alturistik tendensiyalarining rivojlanishi ijtimoiy ahamiyatga ega xulq-atvor bilan bo'lishi shaxsiy xususiyatlar bilan chambarchas bog'liq holda sodir bo'ladi. Alturizmning empatiya, hamdardlik va boshqa odamlarni tushunishga moyillikda namoyon bo'ladi.

Alturistik shaxs yuqori meyoriy xulq-atvor burch, odilona va vijdonlilik hissi mavjudligini anglatadi; ishonchlilik, ya'ni, ochiqlik va muloyimlik, hasaddan xolilik; bag'rikenglik; xayrixo'lik; odamlar bilan munosabatlarda barqarorlikka intilish. Yuqori alturistik shaxslar o'zlarining qobiliyatlariga nisbatan atrofdegilarning qobiliyatlarini ortiqcha baholaydilar.

4. Altrustik shaxslarga xudbinlik, xavotirlanish, salbiy axloqiy xislatlar boshqalarga nisbatan past darajada shakllangan, ularga qaysarlik, xudbinlik, avtoritar munosabatlar xos emas.

5. Alturistik shaxslarning qadriyatlar tizimida ijtimoiy adolat, mas'uliyat, chidamlilik shaxs xususiyatlari yetakchi o'rinni egallaydi. Asotsial xulq atvor o'z manfaatlarini afzal ko'rish, xudbinlik kabi shaxs xususiyatlari alturistik shaxslarga xos emas.

6. Shaxsning alturistik yo'nalishini tarbiyalash uchun eng maqbul usul va vositalaridan biri oilaviy munosabatlarning o'zaro ishonch-hurmat va emotsional yaqin munosabatlarga asoslanishidir. Aksincha bola ehtiyojlariga undagi fikr va muloxazalarga befarqlik, uning shaxsi va individualligini inkor etish, tahdidlar, tajovuzkor majburlash, alturistik shaxs xususiyatlarini shakllanishiga to'sqinlik ko'rsatadi.

Bolalarda shaxsini shakllanishida alturizm xususiyatlarini rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan va oilaviy tarbiya uslublarining ajralmas qismi bo'lgan jazo va mukofotlar metodi hisoblanadi. Jazo, tahqirlash va tahdidlar altrustik xulq-atvorining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Alturistik bolalarning ota-onalari jazoning ekstremal shakllaridan voz kechishni afzal ko'radilar va mukofotlardan maqtov va

bolani qo'llab-quvvatlash usullarini tanlashadi. Past alturistik shaxslarning ota-onalari, aksincha, moddiy mukofotlarni va haddan tashqari kuchli jazolarni afzal ko'radilar.

Tadqiqotlarda shaxsning alturistik yo'nalishini shakllantirish oilaning tarkibi, oiladagi bolalar soni, eng muhimi, ular o'rtasida emotsional yaqin munosabatlar bilan bog'liqligi aniqlangan. Xususan, sibling munosabatlari jarayonida bola aka-uka va

opa-singillar tomonidan o'zaro yordam ko'rsatishi alturistik shaxs xususiyatlarini shakllanishda ijobiy rol o'ynaydi.

Alturistik yo'nalishga ega bo'lgan bolalarning ota-onalari o'z farzandlarining yordam harakatlariga ijobiy munosabatda bo'lishadi. Ushbu toifadagi ota-onalar nafaqat o'z farzandlarini muhtojlarga yordam berishga undashadi, balki o'zlari ham xuddi shunday xatti-harakatlarni namoyish etib namuna bo'ladilar.

References:

1. SH. Mirziyoev " Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz Toshkent Uzbekiston 2017 b 312
2. Варга А.Я. Системная семейная психотерапия: Курс лекций. — СПб.: Речь, 2001, — 144 с.
3. Изард К.Э Психология эмоций / Пер. с англ. СПб.: Изд-во «Питер», 2000.-464 с.
4. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учебное пособие. -М.: Гардарики, 2004. 320 с.
5. Каримова В. М. Оила психологияси Тошкент 2007
6. Куницына В.Н. Проекция детства во взрослость: стиль семейных отношений в детстве и его влияние на формирование личности ребенка/В сб. Социально-психологические проблемы общения и взаимодействия людей.- СПб.: Речь,2006.— С. 5-12.
7. Моисеева А.А. Теоретические аспекты определения моделей альтруистического поведения. - Ученые записки ИНПО, выпуск 5, книга 2, В.Новгород, 2003.
8. Овчинникова О.В. О диагностике альтруистических установок личности //Вестник Моск. Университета. Серия 14. Психология, 1983, № 2, стр. 27-35
9. Пилецкий С.Г. Истоки альтруизма. М., 1999. - 118 с.
10. Словарь практического психолога. — М.: АСТ, Харвест. 1998 г.69.
11. Славская А.Н Соотношение эгоцентризма и альтруизма личности: интерпретации. //Психологический журнал, №6, 1999, стр. 13-23

Internet materiallari

12. <https://cyberleninka.ru/article/n/duhovnaya-priroda-chelovekav-ekzistentsialnoy-filosofiiv-e-frankla>
13. https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.a8a49959-633e9180-db68d004-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Altruistic_behavior
14. <https://www.forbes.ru/forbeslife/459841-dobro-bez-lukavstva-cto-takoe-al-truizm-i-kak-emu-naucit-sa>